

17. ASIR MEVLEVÎ EDEBİYATINDAN BİR PORTRÉ: ANTALYALI ÂDEM DEDE (1591-1653)

Âdem CEYHAN*

Özet

Bu makalede 17. asır mutasavvıf şairlerinden Antalyalı Âdem Dede'nin hayatının mevcut kaynaklar ışığında anlatılması ve sınırlı sayıdaki şiirinin diliçi çevirileriyle verilmesi hedeflenmektedir. Önce gözden geçirilen ve Âdem Dede konusuna ait kısımları ele alınan tarihî- biyografik kaynaklar öz olarak sayılmakta; sonra onun hayat hikâyesi, söz konusu eserlerden faydalanılarak yazılmaktadır. Âdem Dede'nin beş-altı denebilecek kadar az sayıda şiiri bilinmesine ve elimizde bulunmasına rağmen, hangi vasfiyle edebiyat tarihçilerinin dikkatini çektiği meselesi ve tesirleri üzerinde de durulmakta; nihayet kaynaklarda geçen sınırlı sayıdaki manzumesi, günümüz Türkçesine çevirileriyle birlikte verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Âdem Dede- Galata- Mevlevî- Millî Tarz.

A PORTRAIT FROM 17th CENTURY MEVLEVÎ LITERATURE: ADEM DEDE OF ANTALYA (1591-1653)

Abstract

In this article, it is aimed to give information about the life of a 17th century sufi poets Adem Dede of Antalya in the light of the existing resources and provide some translations for his limited poems. At first, the revised historical and biographical resources related with Adem Dede's life are regarded as authentic and then his life story was written based on the resources mentioned above. Although as few as 5 or 6 poems of Adem Dede are known, his qualifications which attracted the attention of the literature historians and his influences were studied and finally his limited number of verses cited in the resources are presented along with their translations in contemporary Turkish.

Key words: Âdem Dede- Galata- Mevlevî- National style.

---

* Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ceyhanadem@hotmail.com.

Giriş

Mevlevîliğin Türk tarih, kültür ve edebiyatında önemli bir yeri ve yüzyıllar boyu süren tesirlerinin olduğu, Türk edebiyatı ve tasavvuf tarihine vâkıf olanlarca iyi bilinmektedir. Klâsik Türk edebiyatında 13. asırdan itibaren onlarca, hatta mensubiyeti tespit edilemeyenler de hesaba katılırsa, yüzlerce Mevlevî yahut Mevlevî muhibbi şair ve yazar gelip geçmiştir. Söz konusu sanatkârlar içinde Cevrî, Neşâtî, Şeyh Galib, Keçecizâde İzzet Molla, Ârif Nihat Asya gibi temayüz etmiş ve edebiyat tarihimizde hatırı sayılır yer tutan şairler de vardır.¹ Bu edebî şahsiyetler arasında 17. asır şairlerinden ve Galata Mevlevîhanesi şeyhlerinden olan Antalyalı Âdem Dede'nin -denebilir ki- ayrı bir değeri bulunmaktadır. Bazı edebiyat tarihi araştırmacıları ilim adamlarına göre, onun hususiyeti, hece ölçüsünü de kullanması ve Türk halkının hoşlanacağı biçimde, millî üslûpla tasavvufî şiirler yazmış olmasıdır. Ünlü edebiyat tarihçisi Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın tesbitine bakılırsa, Mevlevî büyükleri arasında "millî tarz"a rağbet eden yegâne şahıs, Âdem Dede'dir.

Bu makalede tarihî- biyografik kaynakların Âdem Dede hakkında verdiği bilgiler öz olarak sayılacak; sonra onun hayat hikâyesi, belli başlıları zikredilen eserlerden faydalanılarak yazılacaktır. Söz konusu bahislerin ardından şairin şiirleri hakkında malûmat verilecek; 1915-18 yıllarında ileri sürülen ve daha sonra başka edebiyat tarihi araştırmacıları tarafından da teyit ve tekrar edilen Âdem Dede'nin "millî tarza rağbet eden yegâne şahıs" olduğu yolundaki tespit değerlendirilecektir. Şairin tesirleri üzerinde durulduktan sonra kaynaklarda geçen sınırlı sayıdaki manzumesi günümüz Türkçesine çevirileriyle birlikte verilecektir. Böylece *Antalya Livâsı Târîhi* yazarı Süleyman Fikrî (Erten, 1876-1962)², 1922'de *Dergâh* Mecmuasında "Âdem Dede" başlıklı bir yazı neşretmiş olan Mehmed Hâlid (Bayrı, 1896-1958)³ ve *Türk Şairleri* arasında Âdem Dede'yi tanıtan Sadeddin Nüzhet Ergun'dan (1899-1946)⁴ sonra, onların görüp faydalanamadığı bazı eserlerden de istifade ederek daha tafsilâtlı bir biyografi meydana getirilmesi hedeflenmektedir.

Bibliyografik Bir Öz

17. asır başlarında, H. 1018/ M. 1609 yılında Riyâzî Mehmed Efendi ve H. 1023/ M. 1614'te Kaf-zâde Fâizî tarafından meydana getirilmiş şuara tezkirelerinde, bu yüzyılın Mevlevî şeyh ve şairlerinden olan Âdem Dede

¹ Mevlevîliğin Türk tarih, kültür ve edebiyatındaki yeri hk. bilgi ve fikir edinmek için bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, 2. bs. İstanbul 1983.

² Süleyman Fikrî, *Antalya Livâsı Târîhi*, İstanbul 1338-1340 (1921-22), s. 104-112.

³ Mehmed Hâlid, "Âdem Dede", *Dergâh*, 20 Kânûn-ı Evvel 1338, [20 Aralık 1922], nr. 41, s. 71.

⁴ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, ts., C. 1, s. 2-4.

hakkında her hangi bir kayda rastlanmaz. Bunun sebeplerinden biri, anılan tezkirelerin yazıldığı yıllarda şairin henüz edebî mahfillerde tanınmayacak kadar genç yaşta bulunması, diğeri ise 63 yıllık ömrünün ilk kırk senesini taşrada, Antalya ve Konya gibi Osmanlı Devleti merkezinden uzak sayılabilecek şehirlerde geçirmiş olmasıdır. Şairin ancak İstanbul'a geldikten ve şeyh olduktan sonra tanınmaya başladığı söylenebilir. Nitekim "Âdem Çelebi" adı, Nev'î-zâde Atâyî'nin *Şekâyiku'n-Nu'mâniye Zeyli*'nde, *Mesnevî* şarihi İsmâil (Rusûhî) bahsinde, onun vefatından sonra yerine Galata Mevlevihanesi şeyhi olması dolayısıyla geçer.⁵

Âdem Dede hakkında kısaca bilgi verdiğini gördüğümüz ilk şuara tezkiresi, Zehrimarzâde Seyyid Rızâ'nın (ö. 1082/1672) 1050 (1640) yılında meydana getirdiği eseridir. Edirneli Rızâ Efendi, tezkiresini yazdığı sırada Âdem Dede Galata Mevlevîhanesinde dokuz yıldır şeyhlik postunda oturuyordu. Yazar, burada şairin memleketini ve babasının adını bildirdikten sonra, Galata'daki Mevlevîhanenin şeyhi olduğunu saygı ve övgüyle belirtmiş; babası Mehmed Çavuş'un, Sultan II. Selim'i şehzade olarak Manisa'da bulunduğu sırada Antalya'ya davet edip ağırladığını anlatmıştır. Dede'nin atalarının eskiden beri Osmanlı Devletine duacı olduklarını, doğruluk ve dostluk yolunda çalıştıklarını da ifade eden Seyyid Rızâ, onun Farsça ve Türkçe belâgatli şiirlerinin bulunduğunu söyleyerek söz konusu manzumeler için iki örnek vermekle yetinmiştir.⁶ Zaten o, kendisinden önceki asırda tezkire meydana getirmiş olan Latîfî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi'ye nazaran umumiyetle kısa biyografik bilgi ve az şiir örneği verir.

Bu asrın şuara tezkireleri arasında şairimizle alâkalı kayda rastladığımız başka bir kaynak, Seyrekzâde Âsım'ın (ö. 1086/1675) *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*'ıdır. Tezkire sahibi, güldeste (antoloji) mahiyetindeki bu metninde Âdem Dede'nin şiirleri için örnek olsun diye Hâfız Ahmed Paşa'nın sadareti dolayısıyla söylediği Farsça tarih beytini almış; Dede'nin vefatı üzerine o asır şairlerinden Nisârî'nin düşürdüğü tarih mısramını da kaydetmiştir.⁷

Aynı asırda Âdem Dede'den dolaylı olarak övgüyle bahseden başka bir biyografik eser ise, Edirneli Güftî'nin (ö. 1088/1677) *Teşrifâtü's-Şuarâ* isimli manzum tezkiresidir. Güftî, 1063 (1654) yılında Galata Mevlevîhanesi şeyhi olan Arzî Mehmed Dede'yi tanıtırken, onun selefi Âdem Dede'yi de takdirle anar. Burada vefat etmiş mutasavvıfın şairliğinden açıkça bahsedilmeksizin,

⁵ Nev'î-zâde Atâyî, *Zeyl-i Şakâyık*, İstanbul 1268 (1852), s. 765.

⁶ *Rıza Tezkiresi*, haz. Gencay Zavotçu, İstanbul 2009, s. 89, 337.

⁷ Âsım Mehmed, *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*, Millet Ktp. Ali Emîrî, nr. 1326.

bilhassa cömertlik meziyeti üzerinde durulur.⁸ Meşhur seyyah Evliyâ Çelebi *Seyahat-nâmesi*'nde de çeşitli vesilelerle Âdem Dede'nin kısaca anıldığı görülür. Meselâ yazar, tanınmış Mevlevî şeyhi ve *Mesnevî* şarihi İsmâil Dede'den bahsederken, onun yerine geçen Âdem Dede'nin ismini de zikreder:

“eş-Şeyh-i Mevlevî İsmâil Dede, Ankaralı'dur. Kulekapısı Mevlevîhânesinin şeyhi idi. Sene 1040 târihinde İsmâil-vâr râh-ı Hakk'a kurbân oldu. Yerine Âdem Dede sâhib-i seccâde oldu.”⁹

Çelebi, eserinin başka bir sayfasında Âdem Dede ve halefi Arzî Mehmed Dede hakkında şu kısa bilgiyi de verir:

“Şeyh Âdem Efendi- Kulekapısı Mevlevîsinde şeyh iken Mısır'a gidüp orada merhûm olmuştur. Yerine Arz[i] Mehmed Efendi şeyh olmuştur ki Âdem Efendi'nün fevtine ve Arz[i] Mehmed Efendi'nün de şeyhliğine şu târîh yazılmışdır:

Buyurdu ey Nisârî böyle tahrîr eyle târîhin

Degüldür devr-i Âdem geçdi o devr-i Muhammed'dür”¹⁰

Şamlı âlim, şair ve tarihçi Muhammed Emîn el-Muhibbî (1061-1111/1651-1699), 1001-1100 (1592-1688) yılları arasında çeşitli İslâm memleketlerinde yaşamış meşhur kişilerin hayat hikâyeleri konusundaki *Hulâsatü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî 'Aşer* isimli Arapça eserinde, Âdem Dede'yi de tanıtır.¹¹

Âdem Dede'ye dair bu sınırlı kayıtların ardından, nispeten daha fazla malûmatı 18. asırda meydana getirilmiş olan bazı biyografik eserlerden edinmekteyiz. İşaret ettiğimiz kaynaklardan biri, Uşşâkîzâde İbrâhim Hasîb'in (1075-1136/1664-1724) *Şekâyık Zeyli*'dir. Müellif, burada Âdem Dede'nin hayatını zaman sırasına göre hikâye etmiş; fakat nedense edebî yönüne temas etmemiştir.¹² “Mevlevî Şeyhi Âdem Efendi” hakkında bilgi edindiğimiz diğer bir *Şekâyık Zeyli*, Nev'î-zâde Atâyî'nin meşhur zeyline Şeyhî Mehmed Efendi (1078-1145/1667-1732) tarafından yazılarak 1143 (1730) senesinde tamamlanmıştır. Burada Dede'nin hâl tercümesini Uşşâkî-zâde'ye benzer

⁸ *Güftü ve Teşrifâtü'ş-şuarâsı*, haz. Kâşif Yılmaz, Ankara 2001, s. 101.

⁹ *Evliyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi*, İstanbul 1314, C. 1, s. 425.

¹⁰ *Evliyâ Çelebi Seyâhat-nâmesi*, a.g.e., C. 1, s. 447.

¹¹ Muhammed Emîn el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser fi (terâcimi) A'yâni'l-Karni'l-Hâdî 'Aşer*, (nşr. Mustafa Vehbî), Kahire 1284/1868, C. 1, s. 5-6.

¹² *Uşşâkîzâde's Lebensbeschreibungen Berühmter Gelehrter Und Gottesmänner Des Osmanischen Reiches Im 17. Jahrhundert (Zeyli Şaqâ'iq)*, (nşr. Hans Joachim Kissling), Wiesbaden, 1965, s. 542-43.

biçimde yazdığı görülen Şeyhî, “Âsârlarından Âdem mahlası ile eş’ârları vardır” cümlesiyle onun şiirleri bulunduğunu da bildirir ve manzumeleri için örnek olarak üç beyti verir.¹³

Aynı asırda Âdem Dede’den bahseden ilk şuara tezkiresi, Safâyî Mustafa Efendi’nin (ö. 1138/1725) *Nuhbetü’l-Âsâr min Fevâ’idi’l-Eş’âr*’ıdır. Safâyî, Dede’nin kısaca hayatıyla velilerden olduğunu düşündüren bir menkıbeyi anlatmış; vefatına ve yerine geçen Arzî Dede’nin şeyhliğine düşürülmüş bir tarihi nakletmiş; şiirleri konusunda toplu değerlendirmeden sonra, sufiler usûlünce söylediği bir manzumeyi nümune olarak vermiştir.¹⁴

Kazasker Sâlim Efendi (1099-1156?/1688-1743?), *Tezkiretü’ş-Şuarâ*’sında, kendi doğum yılıyla anılan eserini telif ettiği 1134 (1722) senesi arasında ölen veya yaşamakta olan şairlere yer verdiği için ötürü, söz konusu ettiğimiz mutasavvıf-sanatkâr için müstakil bir bahis açmamış; ancak Mevlî şair Nâcî Ahmed Dede’yi tanıtırken, onun mürşidi olan Âdem Dede’yi de anmıştır.¹⁵ Sâlim Efendi, burada Âdem Dede’nin haccı konusunda Uşşâkizâde’den farklı ve vesikayla doğrulanmaya muhtaç bir bilgi vermiş olmaktadır.

Âdem Dede’nin hayatı, edebî ve tasavvufî şahsiyeti hakkında en tafsilâtlı bilgiyi derleyip içine alan eser, Sâkîb Dede’nin (ö. 1148/1735) *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* adını taşıyan hacimli kitabıdır.¹⁶ Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi’nin (1131-1202/1719-1788) 1175 (1762)de tamamladığı Arapça biyografik eseri *Mecelletü’n-Nisâb*’ın ilk sayfasında, “Âdem”in, Safiyullâh (Allah tarafından seçilmiş) peygamberin ve insanların babasının adı olduğu söylendikten sonra, bir Mevlî şeyhinin mahlası olduğu ifade edilmiş; söz konusu mutasavvıf kısaca tanıtılmış; onun şiir ve tarihlerinin bulunduğu da kaydedilmiştir.¹⁷

Âdem Dede hakkında bilgi edindiğimiz diğer bir Mevlî kaynağı ise, Esrar Dede’nin (ö. 1211/1797) *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*’sidir. Dede’ye ait hâl tercümesinden başka birkaç nükte ve menkıbeye de yer veren bu eserde, şairimizin -biri Safâyî Tezkiresi’nde de bulunan- üç şiiri örnek olarak nakledilmiştir.¹⁸ Ancak onun Âdem Dede’nin diye yazdığı “...gelür gider”

¹³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi’u’l-Fudalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, C. 1, s. 550.

¹⁴ Mustafa Safâyî Efendi, a.g.e., *Tezkire-i Safâyî*, haz. Pervin Çapan, Ankara 2005, s. 63-64.

¹⁵ Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, haz. Adnan İnce, Ankara 2005, s. 638-39.

¹⁶ Sâkîb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Mısır, 1283/1867, C. 2, s. 44-50.

¹⁷ Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü’n-Nisâb fi’n-Niseb ve’l-Kunâ ve’l-Elkâb*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Ef. nr. 628, vr. 1b.

¹⁸ Esrar Dede, a.g.e., *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, haz. İlhan Genç, Ankara 2000, s. 13-14.

redifli gazelin üçüncü beyti, Kafzâde Fâ'izî'nin (ö. 1031/1622) şüara tezkiresinde 16. asrın meşhur âlimi, Şeyhülislâm İbn Kemâl'e (ö. 940/1534) ait şiirler arasında ve tamamı *Kemâl Paşa-zâde Dîvânı*'nda yer almaktadır.¹⁹ Bu gazelin Âdem Dede'ye mal edilmesinin sebebi, son beytinde “Âdem” isminin geçmesi ve İbn Kemâl'in, şiirlerinde mahlas kullanmayışıdır. Esasen Kemal Paşazâde'nin manzumelerinin mahlas yerinde adını anmayışı, başka karıştırmalara da sebep olmuştur.²⁰

18. asrın tanınmış biyografi yazarlarından Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin (ö. 1201/1787) *Hadikatü'l-Cevâmî'si*²¹ ile “*Tezkiretü'l-Meşâyih*” adı da verilen *Vefeyât*'ında Âdem Dede'ye dair kısa bilgilere rastlanmaktadır. Ayvansarâyî, kendi ismiyle anılan *Vefeyât*'ında, Âdem Dede'nin şiirleri için örnek olmak üzere Şeyhî'nin *Şekâyık Zeyli*'nde de bulunan manzumeyi nakleder.²²

Meşhur Avusturyalı şarkiyatçı Hammer (1774-1856), 1836-38 yıllarında bastırıldığı dört ciltlik *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi) adlı eserinde Âdem Dede'nin hayatını da hikâye etmiş ve ona nispet edilen “gelür gider” redifli gazeli Almanca'ya çevirmiştir. Hammer'in bu konuda *Esrar Dede Tezkiresi*'nden naklen bilgi verdiği anlaşılmaktadır.²³

19. asır biyografi yazarlarından M. Tevfik Efendi (1229-1274/1814-1857) *Mecmûatü't-terâcim* adlı eserinde Âdem Dede'yi de tanıtır. Burada önceki kaynaklardan fazla olarak Dede'nin H. 1000 (M. 1591-92) yılındaki doğumuna “bahr-i ma'rifet”, 1063 (1653) senesindeki vefatına ise “eş-şeyhu'l-kâmil” terkinin tarih düşürüldüğü ve “mükemmel dîvânı” bulunduğu bilgisini edinmekteyiz.²⁴ 19. asrın ikinci yarısının tanınmış şair ve yazarlarından Muallim

¹⁹ 16. asrın büyük âlimlerinden ve aynı zamanda bazı edebî eserleri olan Kemâl Paşa-zâde'nin dîvânında (*Kemâl Paşa-zâde Dîvânı* nşr. Ahmed Cevdet, Dersâdet 1313, s. 55) yer alan bu gazelin Âdem Dede'ye ait olmadığı söylenebilir. Çünkü söz konusu manzumenin 3. beyti, Kafzâde Fâ'izî'nin 1023 (1614) yılında tamamladığı ve *Zübdetü'l-Eş'âr* adını verdiği tezkiresinde de Kemâl Paşa-zâde'ye nisbet edilmektedir. (Anılan beytin ilk mısraı, Kafzâde Fâ'izî Tezkiresinde “Göz yum cihândan aç gözünü gaflet eyleme” şeklindedir. Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-Eş'âr*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Manzum, nr. 1325).

²⁰ Bu konuda bilgi ve örnekler için bk. Âdem Ceyhan, “Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'ye Mâl Edilen Bazı Şiirler” *Edebiyat Otağı*, 1 Ocak 2006, Sayı 4, s. 11-19.

²¹ Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî*, İstanbul 1281/1865, c. 2, s. 43.

²² Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, Süleymaniye Ktp. Uşşakî Tekkesi, nr. 365, vr. 43b

²³ Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, Pesth 1837, C. 3, s. 404.

²⁴ M. Tevfik, *Mecmûatü't-Terâcim*, İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü, TY nr. 192, vr. 43a-b.

Nâcî Efendi (1265-1310/1849-1893) de *Zeyl-i Esâmî*'sinde Âdem Dede hakkında *Esrar Dede Tezkiresi*'nde yer alan bilgileri öz olarak nakleder.²⁵ Şimdi belli başlılarını saydığımız bu kaynaklara dayanarak Âdem Dede'nin hayatını yazmaya başlayabiliriz:

Hayatı

İsmi ve şiiirlerinde kullandığı mahlas, Âdem'dir.²⁶ 1000 (1591-92) yılında büyük tımar sahipleri zümresinden, "Çavuş-zade" diye tanınan, varlıklı bir ailenin çocuğu olarak Antalya'da doğdu. Ataları eskiden beri Osmanlı Devletine duacı olmuş; doğruluk ve dostluk yolunda çalışmıştı. Babası, "Tekeli Mehmed Çavuş" sanıyla tanınmış bir kişidir. Mehmed Çavuş, şehzade olarak Manisa'da bulunduğu sırada Sultan Selim'i Antalya'ya davet edip orada ağırlamıştı.²⁷ Evliya Çelebi, *Seyahat-nâmesinde* Antalya'da Âdem Dede'nin baba ve dedelerinden miras yoluyla intikal eden gayet sanatlı yapılmış, eski tarzda süslenmiş, bağında limon, turunç gibi meyvelerin yetiştiği, yüksek bir sarayının olduğunu anlatır.²⁸

Zamanımızdaki torunlarından Mehmet Celâlettin Perdahlı'nın verdiği bilgiye göre²⁹, Âdem Dede'nin babası, Sultan III. Mehmed devrinde, 16 Rebülevvel 1004 (19 Kasım 1595) tarihinden 27 Rebülevvel 1004 (30 Kasım 1595) tarihine kadar on iki gün sadrazam olduktan sonra şirpençeden vefat eden Lala Mehmed Paşa'dır.³⁰

Genç Âdem, hayatının başlarında babasının yolunda giderek zeamet sahipleri arasına girdi ve 1030 (1621) senesinde Osmanlı ordusuyla Hotin seferine katıldı.³¹ Döndükten sonra anılan işi bırakıp fazilet ve irfan dersi alma isteği içindeyken, o diyarda bulunan Mevlevî şeyhi Zencirkıran Mehmed

²⁵ Muallim Nâcî, *Esâmî*, İstanbul 1308 (1890), s. 351.

²⁶ Ayvansarâyî'nin *Vefeyâtı ve Hadikatü'l-Cevâmî*'si ile Hüseyin Vassaf Bey'in *Sefîne-i Evliyâ'sı* gibi sonraki kaynaklar, mutasavvıf şairin adını "Hüseyin Âdem" şeklinde kaydeder. (Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul, 2006, C. 5, s. 173).

²⁷ *Rıza Tezkiresi*, a.g.e., s. 89, 337.

²⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı v. dğr. İstanbul 2005, C. 9, s. 145.

²⁹ Mehmet Celâlettin Perdahlı, *Cennette Raks*, Antalya, ts., s. 127-136, 248.

³⁰ Lala Mehmed Paşa hk. bilgi için bk. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, C. 2, s. 537-542; Osmanzâde Tâ'ib Ahmed, *Hadikatü'l-Vüzerâ*, İstanbul 1271/1855, s. 44-45.

³¹ Bu konuda ayrıca bilgi için bk. Ümit Ekin, "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 2008, C. 10, nr. 1, s. 167 vd.

Dede'ye bağlandı.³² Bundan sonra Konya'ya gidip nefsinin kemâle erdirme yolunda çalıştı; Bostân-ı Evvel'in terbiyesinden geçti. Orada "Yüce ve kalıcı cennet, dervişlerin halvetidir" sözünün manasını anlayarak durup dinlenirken, 1040 (1630-31) senesinde hayatını kazanmak için İstanbul'a gitti. Galata dergâhında misafir olarak *Mesnevî* şarihi Rüşhî İsmâil Dede'nin nazarlarıyla beşeriyet kalıntılarında kurtulmaya çalıştı. Bir müddet sonra memleketine dönmek üzere izin istedi. Ancak istediği müsaadeyi alamadı. Çünkü orada bir müddet daha kalması uygun görülmemişti. İsmâil Dede 1041 Cemâziye'l-âhiresinde (1632 Ocak ayında) vefat edince, Âdem Dede onun yerine Mevlevî şeyhi tayin edildi. Aynı yıl, Sultan IV. Murad'ın vezirlerinden Hâfız Ahmed Paşa sadrazamlığa getirilmiş; tarih düşürme sanatında da mahir bir şair olan Âdem Dede, şu sanatlı tarihi söylemişti:

آدم دعا كويت شده هاتف بکفت تاريخ بنار

حاتم - بحافظ آمده - باطل حق - محفوظ باد³³

1041 1041 1041 1041

[Âdem dua etti, hatif dört tarih söyledi: "Hatem, Hâfız'a geldi. Hakk'ın gölgesiyle mahfuz (korunmuş) olsun!"]

Dede, "Âdem'in dersine melek müşteridir. Onun dersinin mahremi, ne şeytan, ne de peridir... Âdem, isimlerle ders anlatır. Kalbin sırlarını inceden inceye açıklar..." mısralarının manasına uygun olarak *Mesnevî* ilmi öğretti; Mevlevî yolunun irşadı sayesinde parmakla gösterilir oldu ve "Ebü'l-fukarâ" (fakirler, dervişler babası) şöhretiyle halk arasında akranından üstün tutuldu. Sâkib Dede'nin anlattığına göre, onun zamanında büyük âlimlerle şeyhler arasında ayrılık gayrılık olmamış; zahir ve batın ehli birbirine ısınmıştı.

Âdem Dede, herkese babalık eden, ağırbaşlı ve cömert bir şeyhti. Çok kere beyaz bir katıra biner; *Mesnevî* okuyucusu Arzî Mehmed Dede'yi yanında bulundurur; kalabalık yerlerde tanınmak istemezdi. Memleketindeki vakıf ve mülklerden hissesine düşen ve kendisine her sene gönderilen gelirin tamamını fakirlere dağıtırdı. Bir yoksula bağışta bulunurken en azından yüz dinar ihsan ederdi. Hatta onun bu şekilde israf derecesindeki bahşişleri, halk arasında bahis konusu olmuş; kimisi bağışlarını kimya ilmini bildiğine, kimisi de keramete dayandırmış; herkes görüşü miktarınca bir söz söylemişti... Sultan IV. Murad,

³² Uşşâkizâde, bu şeyhin isminin Mustafa Dede olduğunu söyler. *'Uşâqizâde's Lebensbeschreibungen Berühmter Gelehrter Und Gottesmänner Des Osmanischen Reiches Im 17. Jahrhundert (Zeyl-i Şaqâ'iq)*, a.g.e., s. 542.

³³ Esrar Dede, a.g.e., s. 15.

bir defa Âdem Dede'yi bütün dervişleriyle saraya davet etmiş. Hükümdar, *Mesnevî* okunmasından ve semadan sonra yüz dinar bağışta bulununca, şeyh işin farkına varmış; bir daha dervişçe bahşiş olan on sekiz sayısını aşkın bağışta bulunmamıştı...³⁴

Biyografik kaynaklarımızın anlattığına göre, Âdem Dede, Mevlevîler arasında velilik ve kerametiyle meşhur bir zattır. Onun nakledilen kerametlerinden biri şudur: Sultan IV. Murad zamanında (1032-1049/1623-1640) Âdem Dede, bir gün bazı dervişlerle birlikte Hisarlar'a gider. İkinci vaktinden sonra kayıkla dönerken, bir iki neyzen ve bir iki kudümzenle Mevlevî ayini yaparak gelirler. O devirde bostancıbaşı olan "nâdan", Yalı köşkünde oturmaktadır. Bu kişilerin sesini duyunca, bir takım bostancı ile kanca başı sandal tayin edip şeyh ve dervişler Tophane iskelesine yanaşırken, onları çevirip köşk önüne getirir; dışarı çıkartır. Kayıklarını delip neylerini ve kudümlerini taş üstünde kırdırıp "Bu günden sonra bu tür vaziyetle denizde gezmemesiniz!.." diye azarlayıp gönderir.

Âdem Dede ve dervişler kırgın ve üzgün olarak Bahçekapısı iskelesine gelince, akşam geçer; karanlık olur. Nice zahmetle bir kayık bulup Galata'ya ulaşırlar... Tekkeye geldikleri zaman, şeyh odasında saray tarafına bakan pencerelerin ikisini de kapattırır; yirmi gün geçtiğinde bunları açtırır. O saat bir haber yayılır: Bostancıbaşı padişahın gazabı ile öldürülmüş!.. Hemen dervişin biri koşup işi öğrenmek için oraya vardığında görür ki, bostancıbaşının kesik başı, kudüm ve neyleri kırdığı taşın üstüne konmuş... Bu işin büyük, küçük herkes tarafından öğrenilmesi üzerine, Âdem Dede'nin kırılma ve bedduası ile olduğuna hükmedilmiş...³⁵

Âdem Dede'den bahseden kaynaklar, birçok devlet adamının kendisine bağlandığını da anlatır. Ona bağlı olduğu ve sevgi duyduğu rivayet edilen devlet adamlarından biri de Şeyhülislâm Bahâyî (1010-1064/1601-1654)'dir. Âdem Dede, bir gün *Mesnevî* kârîsi olan dervîşi, bir iş için Bahâyî Efendi'ye göndermiş. Şeyhülislâm, "Sen kimsin?" diye sorduğunda, dervîş, "Âdem Dede'nin kârîsi..." cevabını vermiş. Bunun üzerine Bahâyî Efendi, "Hoş geldin Havva ana!.." diye latife etmişti.³⁶

Tarihî- biyografik kaynaklarımızda Âdem Dede'nin de bazı zarif nüktelerine rastlanır: Esrar Dede'nin anlattığına göre, vezirlerden İbşir Paşa, bir

³⁴ Esrar Dede, a.g.e., s. 11-12.

³⁵ Mustafa Safâyî Efendi, a.g.e., s. 63-64; aynı menkıbe ufak tefek farklarla şu eserde de anlatılır: Sâkıb Dede, a.g.e., C. 2, s. 45.

³⁶ Esrar Dede, a.g.e., s. 12.

gün kendisini davet etmiş. Buna rağmen nedense, dede geldiğinde gururlu bir tavır takınarak ona aldırış etmemiş. Böyle nahoş bir muameleyle karşılaşan şeyh, izi üzere geri dönünce, mağrur vezir pişman olup adamlarından birini göndermiş ve onun dönmesini rica etmiş. Âdem Dede cevaben şu Farsça beyti söylemiş:

دستور اكر بنازد با منصب نيابت

آدم چرا ننازد با خلعت خلافت³⁷

[Niyabet veziri makamıyla övünürse, Âdem hilâfet hil'atıyla neden övünmesin?!].

Antalya Livâsı Târîhi'nde metni verilen vakfiyesinden öğrendiğimize göre, Âdem Dede, vefatından birkaç sene önce Antalya'daki bazı mal ve mülklerini Allah rızası için vakf etmiş; 16 Şaban 1059 (25 Ağustos 1649) tarihinde şahitler huzurunda bir vakfiye düzenletmiştir. Bu vesikadan, onun "Seyyid Ahmed" adında bir oğluyla "Kâmile Hatun" adında bir kızının olduğu da anlaşılıyor.

Vefatı

Dede'ye nisbet edilen kerametler, hele şeyhülislâmlardan Yahyâ ve Bahâî Efendi ve başka bazı büyük âlimlerin kendisine bağlanması, onun şöhretini artırmış; tekkesinin ziyaretçilerini de çoğaltmıştı. Bu kalabalıktan ileri gelen sıkışıklık, vakitlerini korumasını zorlaştırınca, dede hac edeceğini söyleyerek Mısır'a gitmeye karar verdi. Galata Mevlevihanesinde yirmi seneyi aşkın ibadet ve taatle vakit geçiren Âdem Dede, H. 1063 yılında hac etme isteğiyle deniz tarafından Hicaz yoluna gitti. Elbasanlı Mustafa Dede de onunla birlikte bulunuyordu. Anılan senenin cemâziye'l-âhiresinde (M. 1653 Mayısında) Mısır'a vardılar. Dede, bir müddet Mısır şehirlerinde ikamet etti. Oradaki tekkenin şeyhliği kendisine arz edildiğinde, özür beyan ederek bu teklifi kabul etmedi. Şeyhçe ve dervişçe tavrı şahsında toplayarak vakit safasını elde etmeye çalıştı. Dostları İstanbul'a dönme isteğini bildirdiklerinde, "Ben şeyhin misafiriyim; eğer onlar izin verirse, hoş olur..." cevabını alıyorlardı. Âdem Dede, Ramazan ayında (1653 Ağustos'unda) Kahire'de vefat etti. Feyz ve olgunluk hazinesi sayılan bu zat, Mısır Mevlevîhanesi, yani Şeyh Safî tekkesi kabristanına defnedildi.³⁸

³⁷ Esrar Dede, a.g.e., s. 15.

³⁸ Uşşâkîzâde bu müessesenin adını "Şeyh Safî Tekyesi" şeklinde kaydeder. *'Uşâqîzâde's...*, a.g.e., s. 543.

Vefat haberi dostları tarafından üzüntüyle karşılanan Âdem Dede'nin göçüşü üzerine birçok mersiyeler yazıldı ve tarihler söylendi. Biz bunlardan birkaçını nakletmekle yetineceğiz. 17. asır şairlerinden Nisârî Hüseyin (ö. 1075/1664), Dede'nin ölümü dolayısıyla şu tarih kıt'asını yazdı:

“Mürşid-i râh-ı hüdâ Âdem Efendi kim anun
Hak vücûdın mahz-ı rahmet itmiş idi âleme

Niçe müddet nâ'ib-i Molla Celâleddîn olup
Virdi ol âyîne revnak tâ gelince bu deme

İtdi nâgeh azm-i reh sevdâ-yı Beytu'llâh ile
Tâ ki varup yüz süre kabr-i Resûl-i Ekreme

Mısır'a vardıkda gelüp menşûr-ı lâ *yestakdimûn*
Oldı râzî emr-i Hak ile kazâ-yı mübreme

Hem-civâr idüp anı Mevlâ Safiyullâh ile
Nâ'il ide cennet-i a'lâda cây-ı hurreme

Her sene rûhı sevâb-ı hacc ile memnûn olup
Mazhar ola dâ'imâ lutf-ı Hudâ-yı erhama

Gûş idüp didi Nisârî fevtine târîh için

اوله مأوى جنت فردوس اعلى آدمه

(Ola me'vâ cennet-i Firdevs-i a'lâ Âdem'e)³⁹

-1063-

[1. Hidayet yolunun mürşidi Âdem Efendi -ki Cenab-ı Hak onun varlığını herkese rahmetin ta kendisi etmişti- 2. Nice müddet Celâleddîn-i Rûmî'nin vekili olup bu zamana gelinceye kadar o ayine güzellik ve parlaklık verdi... 3. Ansızın Allah'ın Evi (Kâbe)nin sevdasıyla yola çıktı ki, gidip en büyük

³⁹ Sadeddin Nüzhet Ergun, a.g.e., C. 1, s. 3. Nail Tuman, Nisârî'nin bu tarih mısraıyla diğer tarih mısramı delil göstererek diyor ki: “Esrar Dede ve Âsım tezkireleriyle *Şakâyık Zeyli Şeyhî* ve *Mecelle*'de târih mısralarına muhâlif olarak vefâtı târihi H. 1063/ M. 1652 gösterilmektedir.” (*Tuhfe-i Nâilî*, C. 1, s. 24-25). Nail Bey'in bahis konusu tarih mısralarını 1064 olarak hesap etmesinin sebepleri, bizce, imlâ hatası ve rivayet farkıdır: İmlâ hatası, مأوى kelimesini مأوى şeklinde yazması, rivayet farkı ise “Değildir devr-i Âdem geçdi bu devr-i Muhammeddir” mısramın “Değildir devr-i Âdem geçdi o devr-i Muhammeddir” biçiminde de kayıtlı olduğunu (Mustafa Safâî Efendi, a.g.e., s. 64) bilmeyişidir.

Peygamber (Hz. Muhammed)in kabrine yüz sürsün... 4. Mısır'a varınca "...ne de ... ileri gidebilirler"⁴⁰ buyruğu gelip Hakk'ın emriyle kaçınılmaz hükme razı oldu... 5. Mevlâ, onu Hz. Âdem'le komşu edip en yüksek cennette gönül açıcı bir yere eriştirsin!.. 6. Her sene ruhu hac sevabıyla memnun olup daima en merhametli olan Tanrı'nın lutfuna mazhar olsun! 7. Nisârî, işitip vefatı için "Ola me'vâ cennet-i Firdevs-i a'lâ Âdem'e"(Pek yüksek Firdevs cenneti Âdem'e yurt olsun!) diye tarih söyledi].

Yine o asır şairlerinden Fevzî, Âdem Dede'nin vefatı dolayısıyla şu tarihi düşürdü:

آدم ددهمز رقص ايدرك ايردى جنانه

(Âdem Dede'miz raks iderek irdi cinâna).

Fevzî'nin naklettiğimiz mısraı, 1064 yılına tekabül eder.⁴¹ Safâyî de Nisârî'nin nazmettiği bir tarih kıt'asına istinaden, şairin 1064 (1654) yılı sınırlarında vefat ettiğini yazar.⁴² Hâlbuki anılan kıt'ada Âdem Dede'nin vefatını ve *Mesnevî* kârii Arzî Mehmed Dede'nin Galata Mevlevîhanesi şeyhliğine tayin edildiğini haber veren "Değildir devr-i Âdem geçdi o devr-i Muhammeddir" mısraı, 1063 senesini gösterir.⁴³

⁴⁰ "lâ yestakdimûn" ibaresi, "...Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de bir an ileri gidebilirler."(*Kur'an*, A'râf, 7/ 34, Yûnus, 10/49, Nahl 16/61) mealindeki ayetlerden alınmıştır.

⁴¹ *Mecmu'a*, Millet Ktp. A. Emîrî, nr. 713'ten naklen Sadeddin Nüzhet Ergun, a.g.e., s. 3. Hüseyin Ayvansarâyî, bu tarihi Müstakimzâde Süleyman Efendi'ye (1131-1202/1719-1788) ait göstererek ١٠٦٣ آدم ددهمز رقص ايدرك ايردى جنانه (Âdem Dede raks eyleyerek irdi cinâna 1063) şeklinde nakleder. (Hüseyin Ayvansarâyî, a.g.e., C. 2, s. 43). Ancak bu mısraın, Müstakimzâde'nin henüz 16-17 yaşlarında bir genç olduğu sırada vefat eden Sâkıb Dede'nin (ö. 1148/1735) *Sefînesinde* bulunması (Sâkıb Dede, a.g.e., c. 2, s. 50), mezkûr kaydın doğru olmadığını düşündürüyor. Ayrıca Ayvansarâyî'nin yazdığı şekilde anılan mısradan 1063 değil, 1058 tarihi elde edilebilmektedir. Sâkıb Dede'nin *Sefînesinde* ise bahis konusu mısra, sehven آدم ددهمز رقص ايدرك ايردى جنانه (Âdem Dede'nin raks iderek girdi cinâna) şeklinde yazılmış ve karşılığı 1073 yılı olarak gösterilmiştir.

⁴² Mustafa Safâyî Efendi, a.g.e., s. 64.

⁴³ Nisârî'nin tarihi şöyledir:

"Usûl-i devri çün Âdem Efendi'nin tamâm oldu
Dedim âyâ bu kâr-ı dil-nüvâza kim mukayyedir
Bu efkâr ile hâb-âlûd iken bu dîde-i tab'ım
Göründü rûh-ı Mevlânâ ki ol nûr-ı ser-âmeddir
Buyurdu ey Nisârî böyle tahrîr eyle târihin
Değildir devr-i Âdem geçdi o devr-i Muhammeddir" (H. 1063/1653). (Mustafa Safâyî Efendi, a.g.e., s. 64). Esrar Dede bu mısraı "Değildir devr-i Âdem geçdi bu devr-i Muhammeddir" şeklinde nakleder. (Esrar Dede, a.g.e., s. 12).

Uşşâkîzâde İbrâhim Hasîb'in (1075-1136/1664-1724) *Zeyl-i Şakâ'ik*'inde verdiği nisbeten tafsilatlı bilgi, denebilir ki, Âdem Dede'nin vefat yılı konusundaki bu çelişkili kayıtları giderecek mahiyettedir: Uşşâkîzâde, onun 1063 (1653) yılı sınırlarında hac farızasını eda etmek niyetiyle deniz tarafından yola çıktığını, anılan senenin cemâziye'l-âhiresinde (1653 Mayıs'da) Mısır'a ulaştığını ve Ramazan ayında (1653 Temmuz'unun son günleri veya Ağustos'unda) vefat ettiğini anlatır:

“Altmış üç hudûdunda taraf-ı bahrden edâ-yı farîza-yı hacca niyyet idüp sene-i mezbûre cemâziye'l-âhiresinde Mısır'a vâsıl olmuşlar idi. Ramazân-ı şerîfde intikâl-i dârü'l-cinân ve irtihâl-i ravza-i ridvân eyledi.”⁴⁴

Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin *Mecelle*'sinde Âdem Dede'nin vefat senesini bildiren Farsça صامت كفت و كو tarihi de -altına yazıldığı üzere- 1063 yılına karşılık gelir.⁴⁵ *Mecmûatü't-Terâcim* yazarı M. Tevfik, onun الشيخ الكامل (eş-Şeyhu'l-kâmil= Kâmil şeyh) terkinin gösterdiği 1063 senesinde Mısır'da vefat ettiğini belirtir.⁴⁶ Hüseyin Vassaf Bey de *Sefîne-i Evliyâ* isimli eserinde Âdem Dede'nin (ahirete) irtihaline شهنشاہ عارفان şeklinde tarih düşürüldüğünü haber verir⁴⁷ ki, anılan terkip de 1063 yılına tekabül eder. Şu hâlde bu tarihlerden 1063'ün, 1064 rivayetine göre daha kuvvetli görüldüğünü söylememiz mümkündür.

Eseri

Tezkire yazarı Seyyid Rızâ, Âdem Dede'nin divanından bahsetmeksizin, Farsça ve Türkçe “eş'âr-ı belâgat-şi'ârı”, (belâgatli şiirleri) bulunduğunu söyler. Safâyî Mustafa Efendi'nin değerlendirmesine göre ise, onun yazdığı manzumeler mutasavvıfların usulüne uygun ve tasavvufî hâlleri dile getiren şiirleri özentisiz ve âşikçadır: “Azîz-i mûmâ ileyhin terennümât-ı ney-pâre-i kalemi mutâbık-ı usûl-i sûfiyâne ve eş'âr-ı hâlet-şi'ârı bî-tekellûf ü 'âşikâne olup...”⁴⁸

Sefîne sahibi Sâkıb Dede'den öğrendiğimize göre, Âdem Dede'nin son zamanlarında tam bir tutuşup yanma ve özleyişle söylediği şiirler, âşıkların can ve gönüllerini fazla yakıcı olduğundan, dervişler arasında tanınmış; onların şevk

⁴⁴ 'Uşâqîzâde's..., a.g.e., s. 543.

⁴⁵ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, a.g.e., vr. 1b.

⁴⁶ M. Tevfik, *Mecmûatü't-Terâcim*, İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü, nr. 192, vr. 43 a.

⁴⁷ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, a.g.e., c. 5, s. 173.

⁴⁸ Mustafa Safâyî Efendi, a.g.e., s. 64.

ve şamatalarını harekete geçirmiştir. Bahis konusu şiirler, bir divan teşkil edebilecek miktardadır. Fakat şair, şöhret bulma ve tanınma belâsından nefret ettiği için, bunları kitaplaştırmaktan kaçınmıştır. Dede'ye ait manzumelerin çoğu Mevlevî “ihvân ve hullân” (kardeş ve dostlar) arasında söylenmiş, dinlenmiş; kaydedilmeyen şiirler kaybolmuş; ancak yazıya geçirilebilenler kalmıştır.⁴⁹

Esrar Mehmed Dede de Âdem Dede'nin şiirleri konusunda selefi Safâî'ye benzer bir değerlendirme yapar: “Ve şive-i şîrleri ekser ilâhiyyât ve ilhâmât kabîlinden olup usûl-i sûfiyânda beste ilâhiyyâtı el-ân medâr-ı zikr ü tevhîddür.”⁵⁰ Bu cümleden öğrendiğimize göre, Âdem Dede'ye ait şiirlerin çoğu ilâhî ve ilhamlar türünden olup sufilerin usulüne göre bestelenerek 18. asrın sonlarında tekkelerde zikir sırasında söylenmektedir.

Antalya Livâsı Târîhi yazarı Süleyman Fikrî Bey'den öğrendiğimize göre, Âdem Dede'nin kendi el yazısıyla meydana getirilmiş divanı, Antalya'nın Müsellem Kütüphanesinde bulunmaktayken, 1921 yılına yakın bir zamanda ortadan kaybolmuştur.⁵¹ Bazı yazma mecmualarda “Âdem” mahlaslı şiirlere rastlanıyorsa da bunlardan hangilerinin Galata Mevlevihanesi şeyhi Antalyalı Âdem Dede'ye ait olduğu, onun divanının nüshası veya nüshaları bulunmadan söylenemez.⁵²

Ayrırcı İşareti: “Millî” Tarza Rağbeti

Âdem Dede'nin edebiyat tarihimiz bakımından asıl dikkat çeken tarafı, Mevlevî tarikatına mensup şairler arasında hece ölçüsüyle ve Yunus Emre gibi Türk mutasavvıflarının üslûbunda, özentisiz, Türkçe ilâhîler söyleyen bir şair olmasıdır. Meselâ, ünlü edebiyat tarihçisi Köprülüzâde Mehmed Fuad (Köprülü, 1890-1966), “Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe’ ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe” başlıklı makalesinde, eski tarihçi ve şura tezkiresi yazarlarının hece ölçüsüyle ve halk üslûbuyla söylenmiş manzumelere değer vermediklerini, sonraları Sultan III. Murad misali mutasavvıf gibi yaratılışa sahip klâsik şairlerin de hece ölçüsüyle ilâhîler nazmetmede mahzur görmediklerini anlatır:

“Bundan sonra yavaş yavaş, tekye şâirlerinin millî vezin ile yazdıkları eserler –sırf mâhiyyet-i mutasavvîfânelerine mebnî-

⁴⁹ Sâkıb Dede, a.g.e., s. 50.

⁵⁰ Esrar Dede, a.g.e., s. a.g.e., s. 12.

⁵¹ “Antalya'nın Müsellem Kütübhanesinde kendi hatt-ı destiyle bir divânı mevcûd iken, yakın bir zamanda ortadan gâ'ib olduğu, divânını görenlerden işitdim. Bu husûs cidden zâyîâtıdır.” (Süleyman Fikrî, a.g.e., s. 107).

⁵² Meselâ, Veled Çelebi mecmuasında yer alan “Âdem” mahlaslı bir şaire ait “yürüsün” redifli gazel için bk. Sadeddin Nüzhet Ergun, a.g.e., s. 4.

târih ve tezkirelere girmeğe başlamıştır: Meselâ tezkire-nüvis Safâyî, Mevlevî meşâyihından meşhûr Âdem Dede'nin 'Derd ehli libâsını aşk ile giyen gelsün * Zehrini şeker gibi zevk ile yiye gelsün' matla'lı ilâhîsini zikr ile 'Azîz-i mûmâ ileyhî terennümât-ı ney-pâre iklîmî'⁵³ mutâbık-ı usûl-i sûfiyâne ve eş'âr-ı hâlet-şi'ârî bî-tekellüf ü âşîkâne' olduğunu kayd ediyor. Müşârûn ileyhî 'Sâkıb Dede Sefînesi'nde de 'Kurtar bizi nefis elinden' matla'lı⁵⁴ bir ilâhîsi mezkûrdur. [C. 2, s 50]."⁵⁵

Köprülüzâde, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde de Mevlevî şeyhi, şair Âdem Dede'yi Mevlevî büyükleri arasında "millî tarza râğbet eden yegâne şahıs" olarak takdim eder:

"Mevlevî tarîkati bir Türk muhîtinde ve bir Türk tarafından te'sîs edildiği hâlde, 'Mevlânâ'nın te'sîri altında sarîh bir İrânî reng almıştır. Mevlevîlerin virdleri, nutukları, tarîkate âid ümmehât-ı âsâr ekseriyetle Fârisîdir. Muahharan 'Celâl Ergun'dan başlayarak Türkçe yazan şâirler de yetişmişse de, onlar da kâmilen Acem vezni ve Acem şekillerini tatbîka uğraşmışlardır. Mevlevî ricâl ve şuarâsından bâhis olan 'Sâkıb Dede Sefînesi' ile 'Esrar Dede Tezkiresi' bu hususda sarîh bir fikir verebilir. Mevlevî eâzımı arasında millî tarza râğbet eden yegâne şahıs, meşhur 'Âdem Dede'dir. Tezkire sâhibi 'Safâyî' bu zâtın 'Derd ehli libâsını aşk ile giyen gelsün * Zehrini şeker gibi zevk ile yiye gelsün' matla'lı ilâhîsini zikr ile 'Azîz-i mûmâ ileyhî terennümât-ı ney-pâre-i kalemi mutâbık-ı usûl-i sûfiyâne ve eş'âr-ı hâlet-şi'ârî bî-tekellüf ü âşîkâne' olduğunu kayd ediyor. [Safâyî Tezkiresi, Es'ad Efendi Kütübhanesi, numero 2549]. 'Sâkıb Dede'nin kitabında da 'Kurtar bizi nefis elinden' nakaratlı bir ilâhîsi mezkûrdur. [Sefîne-i Mevleviyân, c 2, s 50]. Tezkire sâhibi 'Esrar Dede', 1063de âzim-i hacc iken Mısır'da vefât eden bu mutasavvıf hakkında 'Şîve-i şî'rleri ekser ilâhiyyât ve ilhâmât kabîlinden olup usûl-i sûfiyânda beste ilâhiyyâtı el-ân medâr-ı zikr ü tevhîddir' demekle berâber,

⁵³ Bu kelime "-i kalemi" şeklinde olmalı. (ÂC).

⁵⁴ "nakaratlı" olmalı. (ÂC).

⁵⁵ Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe' ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe", *Millî Tettebbu'lar Mecmuası*, Mart-Nisan 1331 [Mart-Nisan 1915], c. 1, Sayı 1, s. 18.

aruz vezniyle yazılmış pek güzel manzûmelerini, hattâ onlardan başka Fârisî bâzı şâyân-ı dikkat şi'rlerini de zikrediyor."⁵⁶

Köprülüzâde'nin söz konusu makale ve eserinde yer alan tenkit ve tesbitleri, daha açık söylenecek olursa, hece ölçüsünü ve Türklerin İslâm'ı kabullerinden önceki edebiyatında mevcut nazım biçimlerini kullanan şairleri "millî"; Arapça, Farsça yazan yahut anılan dillere ait kelimeleri çokça kullanmada bir mahzur görmeyen, aruz vezni ve gazel, kaside, mesnevi vb. Arap ve Fars edebiyatından aldığımız nazım şekilleriyle şiir yazan şairleri ise Arap, Fars edebiyatı taklitçisi, dolayısıyla gayr-ı millî sayması, fikrimize göre, "millet" anlayışının Batı tesiriyle değişikliğe uğramasından ileri gelmektedir. "Millet" kelimesi Arapça'da ve bizim dilimizde asırlar boyu "din" manasında kullanılmış; aynı dine mensup olanlar, başka dilleri konuşsalar ve başka memleketlerde yaşasalar da aynı milletin mensupları sayılmıştır. Batı tesiriyle yapılan "millet" tariflerinde ise etnik köken, dil, yurt, gelenek, görenek birliği gibi unsurlar üzerinde durulmakta; bu tarifin içinde din unsuruna bazen yer verilmediği görülmektedir.⁵⁷

⁵⁶ Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Birinci tab', İstanbul, Matbaa-i Âmire, (iç kapakta 1918) 1919, s. 380.

⁵⁷ Bazı lügat yazarlarımızın "millet" tariflerini ve bahis konusu kelimenin kullanılış şekilleri hakkındaki düşüncelerini sıralarsak, millet mefhumunda meydana gelen değişikliği daha iyi aksettirmiş oluruz:

1- "el-Millet, bi'l-kesr ve't-teşdîd, şerîat ve dîn, cem'î milel gelür."(Ahterî Mustafa bin Şemseddîn, *Ahterî-i Kebîr*, ts., s. 338);

2- "Millet- Dîn ve şerîata itlâk olunur. Esâsda Zemahşerî'nin beyânına göre, tarîk-ı meslûke mânâsıdır. Dîn ve şerîat, şâhrâh-ı müstakîm olmağla anunla tesmiye olundu ve mezheb ve meslek-i dînî ve bir dîn ve mezhebde bulunan gürûh ve diyet ve hûnbahâ mânâsına."(Hüseynî Remzî, *Lugat-ı Remzî*, İstanbul 1305, c. 2, s. 686).

3- "Millet- Dîn ve şerîat. Bizce dîn ve millet birdir. Bir dînde bulunan gürûh: Millet-i İslâmiye. ("Bir memleketde doğan yâhud tavattun eden ve aynı hükûmetin idâresi tahtında yaşayan efrâdın hey'et-i mecmûası" demek olan nation mukâbilinde isti'mâl etmemek evlâdır. Ona mukâbil 'kavm, ümmet' kelimeleri kullanılmalıdır." (*Lugat-ı Nâcî*, ts., s. 831);

4- "Millet- Dîn, şerîat. Bizce dîn ve millet birdir. Bir dînde bulunan cemâat, gürûh. Millet-i İslâmiye. Bir memleketde doğan yâhud sâkin olan ve bir hükûmete tâbi' bulunan efrâdın hey'et-i mecmûası makâmında ve Fransızca "Nation" (Nasyon) kelimesi mukâbilinde 'millet' ve 'ümmet' kelimelerini kullanmak doğru olamaz. *Kâmûs-ı Osmânî*'nin ikinci cildinin on sekizinci sahîfesinde 'ümmet' kelimesi için mûnderic tafsîlâta göre o mevki'de yalnız 'kavm' lafzı kullanılmalı ve meselâ Osmanlılar için 'kavm-i Osmânî' denilmelidir. En sahîhi budur." (Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, Kısım-ı sâlis, İstanbul 1313, s. 406).

5- "Millet- 1. Dîn, mezheb, kış: Millet-i İbrâhîm; dîn ve millet ikisi birdir. 2. Bir dîn ve mezhebde bulunan cemâat: Millet-i İslâm. Milel-i İslâm. Milel-i muhtelif rüesâsı. [Lisânımızda bu lügat sehven ümmet ve ümmet lügatı millet yerine kullanılıp, meselâ "Milel-i İslâmiyye" ve "Türk milleti" ve bilakis "ümmet-i İslâmiyye" diyenler vardır; hâlbuki doğrusu "millet-i İslâmiyye" ve "ümem-i İslâmiyye" ve "Türk ümmeti" demektir; zirâ millet-i İslâmiyye bir, ve ümem-i İslâmiyye, yâni

Etnik köken itibarıyla Arap veya Fars olmayan, fakat bağlı buldukları din gereğince Müslümanlara sempati besleyen şair ve yazarlarımız, Arapça ve Farsça'yı tamamen yabancı dil saymamış; bu lisanlara İslâm medeniyetinin ilim, irfan ve edebiyat tahsil edebilmek için öğrenilmesi gereken iki büyük lisanı gözüyle bakmışlardır.

Köprülüzâde'nin "Mevlevî eâzımı arasında millî tarza rağbet eden yegâne şahıs, meşhur 'Âdem Dede'dir" görüşü, başka yazarlarca da tekrar edilmiştir. Meselâ, folklor ve edebiyat tarihi araştırmalarıyla tanınan Mehmed Hâlid, "Âdem Dede" başlıklı yazısında bu fikri teyid etmiş; 20. asrın ilk yarısının tanınmış Mevlevî şair ve yazarlarından Tâhir (Olgun, 1877-1951) Bey, manzum edebiyat tarihi mahiyetindeki bir eserinde, Âdem Dede'yi şöyle tanıtmıştır:

"Âdem Dede [1063]
Bu asrın bir sofî şâiri dahi
Galata Mevlevihanesi şeyhi

Âdem Dededir ki Antalyalıdır
Tasavvuf bahrına kalbi yalıdır

Aruz meslekinde hakikat, şâir
Hece vezniyle de yazmada mâhir

Mevlevî şâirler içinde elhak
Âdem Dede yazmış heceyle ancak

Bin altmış dört yılı hac seferinde
Vefat eylemiştir Mısır'da, Dede."⁵⁸

Sadeddin Nüzhet Ergun⁵⁹ ve Nihat Sami Banarlı⁶⁰ gibi edebiyat tarihçileri de "Mevlevîler arasında hece vezniyle ilk şiir yazan şair Âdem Dede'dir" hükmünü tekrar etmişlerdir.

---

dîn-i İslâm'a tâbi' akvâm ise çokdur. Tashîhan isti'mâli elzemdir." (Ş. Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersââdet 1317, s. 1400);

6- "Millet- 1. Dîn, şerîat. 2. Bir dîne, bir kavmiyete mensub gürûh: Millet-i İslâm, millet-i Arab." (İbrâhim Cûdî, *Lügat-ı Cûdî*, Trabzon, 1332, s. 980);

7- "Millet- Aynı toprak üstünde yaşayan müşterek menşe' ve lisâna veyâ pek uzun zamandan beri müşterek menâfie mâlik olan insan cemâati, kavim; aynı memleketde oturan, aynı hükümetin idâresi altında bulunan halk, ümmet, cins, tâ'ife, şu'ab. Arabcada asıl mânâsı mezheb, dîndir." (M. Bahâ'eddin, *Yeni Türkçe Lügat*, [1924], s. 712).

⁵⁸ Tahir, *Başlangıcından Tanzimat devrine kadar Edebiyat tarihimize dair Manzum Bir Muhtıra*, İstanbul 1931, s. 98-99.

Tesirleri

Kulekapısı (Galata) Mevlevihanesi o yıllarda âlim, şair ve sanatkârların toplandığı, sadece Mevlevî dervişlerinin değil, muhiplerin de rağbet ettiği, tasavvuf, tarih ve edebiyat sohbetlerinin yapıldığı canlı bir irfan ocağıydı. Edebiyat tarihimizde Âdem Dede'den feyz aldığı bilinen bazı Mevlevî veya Mevlevî muhibbi şairler de vardır: Meselâ, Konya'dan İstanbul'a gelerek Galata Mevlevîhanesinde Âdem Dede sohbetinde bulunan Yusuf Dede (ö. 1080/1669), onun yetiştirdiği kişilerden biridir. Yusuf Dede, anılan tekkede neyzenbaşı iken, bir gün Sultan IV. Murad huzurunda bir ney çalmış; dervişin ârifçe tarzını beğenen hükümdar, terbiye edicisinin izniyle onu sarayına alıp istihdam etmişti.⁶¹

Akıcı şiirleri ve muteber sözleri olan Hemdemî Dede (ö. 1090/1679), Âdem Dede'ye bağlanarak ad san elde etmiş nişansız dervişlerdendir.⁶² Yine bu devir şairlerinden Dânişî Ali (ö. 1095/1683) de müderrislik ederken, manevî bir arayışa girmiş ve aldığı bir işaret üzerine Galata Mevlevîhanesi şeyhi Âdem Dede'ye intisab etmiştir.⁶³ Dede'nin yoldaşlarından ve tasavvuf dersi verdiği kişilerden biri de Nâcî Ahmed Dede (ö. 1120?/1708?)dir.⁶⁴ 19. asrın tanınmış şairlerinden Keçecizâde İzzet Molla (1200-1245/1785-1829), bir manzumesinde "Hânkâh-ı Bâb-ı kulle", yani Kulekapısı (Galata) Mevlevihanesi şeyhlerini sayarken, Âdem Dede'yi şöyle anar:

"Cenâb-ı Âdem oldu câ-nişîn-i Hazret-i Şârih
Ebü'l-âbâ'-i dervîşân olup ol ma'rifet kâni
Edip on bir⁶⁵ sene anda meşîhat kıldı 'azm-i hac
Diyâr-ı Mısır'da menzilgeh etdi kurb-ı Yezdânı
Görölmüş kayd-ı aklâmında böyle Molla Hünkârın
Gelip Arzî Muhammed nâmına yazıldı fermânı"⁶⁶

⁵⁹ Sadeddin Nüzhet Ergun, a.g.e., C. 1, s. 3.

⁶⁰ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, ts., C. 2, s. 701.

⁶¹ Safâyî Efendi, a.g.e., s. 733-36; Esrar Dede, a.g.e., s. 530-31.

⁶² Esrar Dede, a.g.e., s. 522-23.

⁶³ Esrar Dede, a.g.e., s. 178-179.

⁶⁴ Sâlim Efendi, a.g.e., s. 638-39; Esrar Dede, a.g.e., s. 494-95; Hüseyin Ayvansarâyî, a.g.e., C. 1, s. 229, c. 2, s. 43-44, 105; Mehmed Ziyâ, *Merâkiz-i Mühimme-i Mevleviyyeden Yenikapı Mevlevîhânesi*, İstanbul 1329, s. 113-122.

⁶⁵ İzzet Molla söz konusu manzumesinde hem "Hazret-i Şârih" (İsmâil Rüsûhî)'nin vefat yılını, hem de Âdem Dede'nin Kulekapısı Mevlevîhanesi'ndeki şeyhlik müddetini hatalı bildirmiştir. İsmâil Dede, 1052'de değil 1041 (1632) yılında vefat etmiş; onun yerine posta oturan Âdem Dede ise burada "on bir sene" değil, 1063 (1653) yılına kadar, yani 21-22 sene şeyhlik etmiştir.

[Hazret-i Şârih'in yerine Cenâb-ı Âdem oturdu. O marifet kaynağı, dervişlerin babalarının babası olup orada on bir sene şeyhlik edip hacca gitti. Mısır diyarında Allah'ın yakınlığını konak etti (vefat etti). Molla Hünkârın (M. Celâleddîn-i Rûmî'nin) kalemlerinin kaydında böyle görülmüş: Buyruğu gelip Arzî Muhammed adına yazıldı].

Âdem Dede'nin soyu hâlen devam etmektedir. Torunlarından Mehmet Celâlettin Perdahlı, *Cennette Raks* adını koyduğu tarihî roman gibi eserinde, Âdem Dede başta olmak üzere, sülâlesinin 400-450 yıllık mazisini anlatmaya çalışmıştır.⁶⁷

Şiirlerinden Örnekler:

I (Münâcât)

“Yâ Rabb[i] izzetin hakkı
Kurtar bizi nefs elinden
Kemâl-i nusretin hakkı
Kurtar bizi nefs elinden

II

Mukırrim zâtına cândan
Ayırma cânı cânândan
Hıfz eyle nefs ü şeytandan
Kurtar bizi nefs elinden

III

Varayım ben benden sana
Göster seni bensiz bana
Mest oluban kalam tana
Kurtar bizi nefs elinden

IV

Âdemim ağlatma beni
Tevbem kabûl it yâ Ganî
Al beni ver bana seni
Kurtar bizi nefs elinden”⁶⁸

[I- Yâ Rabbi, yüceliğinin hakkı için, kurtar bizi nefs elinden! Tam yardımının hakkı için, kurtar bizi nefs elinden!]

⁶⁶ *Hazâna Sürgün Bahâr, Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, haz. Ömür Ceylan- Ozan Yılmaz, İstanbul 2005, s. 697-98.

⁶⁷ Mehmet Celâlettin Perdahlı, *Cennette Raks*, Antalya, ts.,

⁶⁸ Sâkıb Dede, a.g.e., c. 2, s. 50. Bu münacatı S. Nüzhet Ergun *Türk Şairleri*'ne, (c. 1, s. 4), Vasfî Mahir Kocatürk *Tekke Şiiri Antolojisi*'ne (Ankara 1955, s. 305) almıştır.

II- Zatına ikrar ediciyim candan... Ayırma canı canandan... Korum nefis ve şeytandan! Kurtar bizi nefis elinden!..

III- Varayım ben benden sana... Göster seni bensiz bana... Mest olarak şaşa kalayım! Kurtar bizi nefis elinden!..

IV- Âdemim, ağlatma beni.. Tevbemi kabul et ey Gani⁶⁹! Al beni, ver bana seni!.. Kurtar bizi nefis elinden!..]

II

“Derd ehli libâsını aşk ile giyen gelsün
Zehrini şeker gibi zevk ile yiyen gelsün

Ol günlerini sâ'im hem geceleri kâ'im
Fakr âteşine dâ'im sabr ile yanan gelsün

Hakk'a iremez kimse atlas u libâs ile
Öz kendi eli ile cânına kıyan gelsün

Kâl ü kıyl ile hergiz menzile irişilmez
Kendilik ile olmaz mürşide uyan gelsün

Aldanma sakın Âdem her âline dünyânun
Öz varlığını bunun yokluğa sayan gelsün”⁷⁰

[1. Dert sahib(leri)inin elbisesini aşk ile giyen gelsin!.. Zehrini şeker gibi zevk ile yiyen gelsin!.. 2. Gündüzleri oruç tut; geceleri kalk, ibadet et! Fakr âteşine devamlı sabırla yanan gelsin! 3. Kimse atlas ve elbise ile Hakk'a eremez. Kendi eliyle canına kıyan gelsin!⁷¹ 4. Dedi koduyla menzile erişilmez asla!.. (Hakk'ı bulma işi) kendi kendine olmaz; mürşide uyan gelsin! 5. Âdem! Aldanma sakın her hilesine dünyânın!.. Bunun öz varlığını, yokluğa sayan gelsin!..]

⁶⁹ Allah'ın isim ve sıfatlarındandır. “Hiç bir şeye ve hiç kimseye muhtaç olmayan, herkesin kendisine muhtaç olduğu (Tanrı)” manasına gelir.

⁷⁰ Mustafa Safâyî Efendi, a.g.e., s. 64; Esrar Dede, a.g.e., s. 13.

⁷¹ Tasavvuf edebiyatına vâkıf olanlarca bilindiği gibi, “kendi eliyle canına kıymak”, başka bir tabirle “ölmeden önce ölmek”, sadece haramlardan değil, şüpheli şeylerden de kaçınmak, israf ve gösterişten uzak bir hayat tarzını seçmek, yemeyi, içmeyi, uyumayı, konuşmayı azaltmak, kötü huylardan kurtulup güzel ahlâkla ahlâklanmaya uğraşmak, farzlara ilâveten nafîle ibadetlerle nefsinin terbiye etmeye çalışmak; ölümü ve ötesini düşünerek daima mesuliyet şuuru içinde yaşamak demektir.

III

Tahmîs-i Gazel-i Sultân Dîvânî

I

“Humâr-ı bâde-i gafletle hayli evgâram
Safâsı yok diyü dehrün aceb dil-efgârem
Ne âh ü zâra meded var ne bellü bizârem
Ne aşka sabr ider oldum ne akl ile yârem
Ne kârı başa çıkardum ne bellü bî-kâram

II

Ne tâli‘üm bana uydı cihânda ne ben ana
Ne kâdir oldum idem bu ümîde kat‘-ı recâ
Belâ budur yine ey dostân-ı ehl-i safâ
Kemâl-i lutf ile cânân vefâda bende cefâ
Ne çâre oldı visâle ne bellü nâ-çâram

III

Ne tâkatüm var idem derd-i dilden âh ü figân
Ne sabr idebilürem ne karâra var imkân
Ne hâle kıldı beni mübtelâ görün devrân
Ne derd çekmeğe râzî ne isterim dermân
Ne sıhhat üzreyem el-hak ne sâfi bî-mâram

IV

Cefâ-yı yâr ile hayfâ ki n’oldıgum bilmem
Gam aldı cânımı hâlâ ki n’oldıgum bilmem
Elem budur bana zîrâ ki n’oldıgum bilmem
Belâ-yı aşk ile hakkâ ki n’oldıgum bilmem
Bu anlanur elemümden ki âşık-ı zâram

V

Göreydi Husrev eger sûz-ı aşkı sînemde
Diyeydi çarhı yakar âh iderse bir demde
Ne zât imiş bu ki söyler sıfât-ı Âdemde
Semâî gibi ben ol bî-hodem ki âlemde
Ne keyf ile mütekeyyif ne mest-i hüşyâram”⁷²

[I- Gaflet içkisinin sersemliğiyle hayli yaralıyım... Zamanın, dünyanın zevkı, safası yok diye şaşılacak derecede gönlü yaralı, âşığıım... Ne âh edip inlemeye gücüm var, ne de bıkmış, usanmış olduğum bellidir... *Ne aşka*

⁷² Esrar Dede, a.g.e., s. 14-15. (“Gazel-i Semâî Tahmîs-i Âdem Dede” şu şiir mecmuasında da bulunmaktadır: *Mecmûa-i Eş‘âr*, Mevlânâ Müzesi Ktp. TY nr. 2455. Yazmada yaprak numarası verilmemiştir. Tahmisi yeni harflere çevirirken, buradaki metni de göz önünde bulundurduk).

sabreder oldum, ne akılla dostum... Ne işi başardım, ne de işsiz olduğum bellidir...

II- Dünyada ne talihim bana uydu, ne ben ona... Ne de bu ümidi kesmeye gücüm yetiyor... Ey safâ sahibi, kedersiz dostlar, yine belâ şudur ki, *Sevgili tam bir lûtufla vefa ediyor, (sözünde durup dostluğunda devam ediyor), bende cefa... Ne kavuşmaya çare oldu, ne de çaresiz olduğum belli...*

III- Ne gönül derdinden âh ve feryad etmeye takatim var... Ne sabredebiliyorum, ne de durmaya imkân var... Görün, şu zamane ne hâle müptelâ etti beni?! *Ne dert çekmeye razıyım, ne de derman istiyorum... Doğrusu, ne sağlık ve afiyetteyim, ne de sadece hastayım...*

IV- Yazık ki, sevgilinin eziyetiyle ne olduğumu bilmiyorum... Canımı gam, keder kapladı... Hâlen ne olduğumu bilmiyorum... Bana acı veren şey, ne olduğumu bilmememdir... *Aşk belâsıyla doğrusu ne olduğumu bilmiyorum... Çektiğim acıdan ağlayıp inleyen bir âşık olduğum anlaşılıyor...*

V- Eğer Husrev aşk ateşini benim bağrımda görseydi, “Ah ederse, bir anda feleği yakar!..” derdi. Nasıl bir zatmış bu ki, Âdem (insan) sıfatlarında (söz) söylüyor?! *Semâî gibi ben âlemde öyle kendimden geçmiş, bayılmışım ki, ne keyifle keyifleniyorum, ne de akli başında bir sarhoşum...*]

IV

“Sükût itsem safâlanmaz açılısam bana râm olmaz
Kıyâmet kopmayınca kıssa-i aşkım tamâm olmaz
Ele al hâtır-ı yârânı elden düşmesün sâgar
Mahabbet câmı sâkî elde dâyim ber-devâm olmaz
Görünce bildüm Âdem ben anun keyfiyyet-i hâlin
Olur gâhî safâ-yı câm-ı mey ammâ müdâm olmaz”⁷³

[1. Sussam, sevinmez; açılısam bana boyun eğmez... Kıyamet kopmayınca aşk kıssam tamamlanmaz... 2. Dostların gönlünü al; kadeh düşmesin elden! Saki, muhabbet kadehi elde sürekli devam üzere olmaz. 3. Âdem, ben onun hâlinin keyfiyetini görünce anladım: İçki kadehinin zevki bazan olur, ama devamlı olmaz!..]

V

“Nîl-gûn fûta miyânına sarınca cânân
Sanki nısfın buluda kapladı mâh-ı tâbân”⁷⁴

⁷³ Şeyhî Mehmed Efendi, a.g.e., C. 1, s. 550; (Bu manzumenin ilk ve son beyti, şu esere de alınmıştır: Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, a.g.e., vr. 43b).

[Sevgili beline mavi peştemal sarınca, sanki parlak ay, yarısını bulutla kapladı!..]

Sonuç Yerine

Âdem Dede'nin elimizde bulunan sınırlı sayıdaki şiiri, bizce, onun edebî şahsiyeti hakkında tafsilâtlı değerlendirme yapılmasına yetecek miktarda değildir. Mutasavvıf şairin tarihî-biyografik kaynaklarımızla yazma mecmualarda yer alan birkaç manzumesi, onun Türk halkının hoşlanacağı biçim ve üslûpta, sade dille manzumeler de söylediğini gösteriyor... Mevlevîlik gibi mensup ve muhiplerinin daha ziyade yüksek zümreden, okumuş insanlar olduğu söylenebilecek bir tasavvufî hareketin müesseseleri içinde ve bunlardan birinin uzun zaman başında bulunan kişinin, Türkçe, açık ve anlaşılır dille samimî ilâhîler meydana getirmesi, takdire değer bir edebî faaliyet sayılabilir. Nitekim Celâleddin-i Rûmî'nin de aslında şiirle uğraşmayı sevmediği hâlde, Anadolu halkının bu sanata rağbet ettiğini görerek yanına gelen dostların sıkılmaması ve meşgul olması düşüncesiyle şiir söylediği anlaşılmaktadır.⁷⁴ Âdem Dede'nin de muhataplarının hoşlanacağı biçimde şiirler söylemekle pirinin izinden gittiği söylenebilir. Ancak onun “millî tarz”da manzumeler meydana getiren yegâne şahıs olduğu iddiası, bizce ihtiyata aykırı bir beyandır. Çünkü Mevlevîliğin piri Celâleddin-i Rûmî'nin yaşadığı 13. asırdan Âdem Dede'nin yaşadığı 17. asrın ilk yarısına kadar, yani aşağı yukarı 350 sene zarfında hiçbir Mevlevî şairin Türk dilinde, halkın hoşlanacağı biçim ve üslûpta ilâhîler yazmadığı iddiası, bulunup gösterilebilecek örneklerle çürütülebilir.

Diğer taraftan, hece ölçüsünü ve Türklerin İslâm'ı kabullerinden önceki edebiyatında görülen nazım şekillerini kullanarak halkın kolayca anlayacağı dilde yazılan şiirleri “millî” saymak, böylece “Acem vezni ve Acem şekillerini tatbika uğraş”an şairlere ait eserlerin gayr-ı millî olduğunu ima etmek, “millet” anlayışının değişmeye başladığının bir delilidir. Naklettiğimiz kayıtlar, millet mefhumunda din unsurunun yerine, dil, etnik köken, gelenek gibi unsurların ikame edildiğini düşündürmektedir. Bahis konusu “...millî tarza rağbet eden yegâne şahıs, meşhur ‘Âdem Dede’dir” iddiasını ileri süren edebiyat tarihçisinin de belirttiği üzere, Âdem Dede'nin aruz ölçüsüyle, gazel gibi nazım şekillerini kullanarak yazdığı Türkçe ve Farsça şiirleri de vardır. Antalyalı Âdem Dede'nin kayıp divanı bulunursa, onun edebî şahsiyeti ve şiirlerini daha ziyade hangi tarzı tercih ederek meydana getirdiği konusunda daha sağlıklı değerlendirmelerin yapılması mümkün olacaktır.

⁷⁴ Rızâ Tezkiresi, a.g.e., s. 89, 337.

⁷⁵ Necip Fazıl Duru, *Mevleviyâne*, şiir güldestesi, İstanbul 2000, s. 16-18.

KAYNAKLAR

- Ahterî Mustafa bin Şemseddîn, *Ahterî-i Kebîr*, ts.
- Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309 (1891-92).
- Âsım Mehmed, *Zeyl-i Zübdetü'l-eş'âr*, Millet Ktp. Ali Emîrî, nr. 1326.
- BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul, ts.
- CEYHAN, Âdem, "Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'ye Mâl Edilen Bazı Şiirler" *Edebiyat Otağı*, Ankara, 1 Ocak 2006, Sayı 4, s. 11-19.
- DURU, Necip Fazıl, *Mevleviyâne*, şiir güldestesi, İstanbul 2000.
- EKİN, Ümit "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 2008, c. 10, nr. 1, s. 167-178.
- EREN, Meşkûre, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul 1960.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, I-IV, İstanbul 1936-45.
- Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'ârâ-yı Mevleviyye*, haz. İlhan Genç, Ankara 2000.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I-VI, İstanbul 1314-18; VII-X, İstanbul 1928-38.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı v. dğr. İstanbul 2005.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, 2. bs. İstanbul 1983.
- Güftü ve Teşrifâtü's-şu'arâsı*, haz. Kâşif Yılmaz, Ankara 2001.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I-II, İstanbul 1281 (1865).
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, Süleymaniye Ktp. Uşşakî Tekkesi, nr. 365.
- Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, I-IV, Pesth 1836-1838.
- Hüseyin Remzî, *Lugat-ı Remzî*, I-II, İstanbul 1305.
- Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, 2305-2309.
- İbrâhim Cûdî, *Lügat-ı Cûdî*, Trabzon, 1332.
- İzzet Molla, Keçecizâde, *Dîvân-ı İzzet*, Bulak 1255/1840. (Ayrıca, *Hazâna Sürgün Bahâr, Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, haz. Ömür Ceylan- Ozan Yılmaz, İstanbul 2005).
- Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-eş'âr*, Millet Ktp. Ali Emiri, Manzum, nr. 1325.
- Kemâl Paşa-zâde Dîvânı*, nşr. Ahmed Cevdet, Dersâadet 1313.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1955.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Birinci tab', İstanbul, Matbaa-i Âmire 1919, (iç kapakta 1918).

- Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe’ ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe”, *Millî Tetebbu’lar Mecmûası*, Mart-Nisan 1331 [Mart-Nisan 1915], c. 1, Sayı 1, s. 5-46.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları 1*, 3. bs. İstanbul 1989.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyat Tarihi*, Ankara 1988.
- Lugat-ı Nâcî*, (nşr. Kirkor), Asır Matbaası, İstanbul, ts.
- M. Bahâ’eddin, *Yeni Türkçe Lügat*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, [1924].
- Mecmûa-i Eş’âr*, Mevlânâ Müzesi Ktp. TY nr. 2455.
- Mehmed Hâlid, “Âdem Dede”, *Dergâh*, 20 Kânûn-ı Evvel 1338, [20 Aralık 1922], nr. 41, s. 71.
- Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nailî*, I-II, 1949, (Tıpkıbasımı nşr. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, 2001).
- Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, Kısım-ı sâlis, İstanbul 1313.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, I-IV, İstanbul 1308-15/1891-98.
- M. Tevfik, *Mecmûatü’-terâcim*, İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Bölümü, TY nr. 192.
- Mehmed Ziyâ, *Merâkiz-i Mühimme-i Mevleviyeden Yenikapı Mevlevihânesi*, İstanbul 1329.
- Muallim Nâcî, *Esâmî*, İstanbul 1306 (1890).
- Muhammed Emîn el-Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser fî (terâcimi) a’yâni’l-karni’l-hâdî ‘aşer*, I-IV, (nşr. Mustafa Vehbî), Kahire 1284/1868.
- Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, haz. Pervin Çapan, Ankara 2005. (Ayrıca, Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi, nr. 2585).
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Mecelletü’-n-nisâb fi’-n-niseb ve’l-kunâ ve’l-alkâb*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Ef. nr. 628.
- Nev’î-zâde Atâyî, *Zeyl-i Şakâyık*, İstanbul 1268 (1852).
- Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, I-VI, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul, 2006.
- Osmanzâde Tâ’ib Ahmed, *Hadîkatü’l-vüzerâ*, İstanbul 1271 (1855).
- PERDAHLI, Mehmet Celâlettin, *Cennette Raks*, Antalya, ts.
- Rızâ Tezkiresi*, haz. Gencay Zavotçu, İstanbul 2009.
- Sadettin Nüzhet, *Tanzimat’a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Nümuneleri*, 1931.
- Sâkib Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, I-III, Mısır, 1283 (1867).

- Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Târîhi*, (*Mecmû'atü't-tevârîhi'l-Mevleviyye*), haz. Cem Zorlu, İstanbul 2003.
- Sâlim Efendi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, haz. Adnan İnce, Ankara 2005.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I-II, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999.
- Süleyman Fikrî, *Antalya Livâsı Târîhi*, İstanbul 1338-1340 (1921-22).
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fudalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
- 'Uşâqîzâde's *Lebensbeschreibungen Berühmter Gelehrter Und Gottesmänner Des Osmanischen Reiches Im 17. Jahrhundert (Zeyl-i Şaqâ'iq)*, (nşr. Hans Joachim Kissling), Wiesbaden, 1965.
- Tahir, *Başlangıcından Tanzimat devrine kadar Edebiyat tarihimize dair Manzum Bir Muhtıra*, İstanbul 1931.
- Türk Ansiklopedisi*, I-XXXIII, Ankara 1943-86.
- Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente und ihre Scheiche*, *Mecmua-i Tekaya*, nşr. Klaus Kreiser, Freiburg im Breisgau 1980.